

Inhoud

Wat is formatief toetsen?	1
1.1 Waarom dit boek?	1
1.2 Definitie: wat is formatief toetsen?	3
1.3 De winst van formatief toetsen	7
1.4 Samenvatting	9
Formatief toetsen in de les	11
2.1 Het model van formatief toetsen in de praktijk	11
2.2 Voorwaarden om formatief toetsen toe te passen	17
2.3 Formatief toetsen: zo begint u	19
2.4 Technieken die formatief toetsen ondersteunen	22
2.5 Samenvatting	25
Doel: waar werkt de leerling naartoe?	27
3.1 Leerdoelen	27
3.2 Succescriteria	34
3.3 Feed up: informatie over het doel	35
3.4 Werkvormen	48
3.5 Samenvatting	50
Toets: waar staat de leerling nu?	51
4.1 Wat is toetsen?	51
4.2 Feed back: informatie over de toets	54
4.3 Werkvormen	58
4.4 Voortgang zichtbaar maken	67
4.5 Samenvatting	70
Gevolg: wat heeft de leerling nog te doen?	71
5.1 Feed forward: informatie over het gevolg	71
5.2 Werkvormen	73
5.3 Gevolg van een formatieve toets	79
5.4 Samenvatting	90

6	Praktijkvoorbeelden	91
7	ICT-middelen om formatief te toetsen	99
	Formatief toetsen schoolbreed	105
8.1	Strategisch niveau	106
8.2	Tactisch niveau	111
8.3	Operationeel niveau	113
8.4	Samenvatting	116
	Bijlage I: Matrix van feedback om te leren	117
	Bijlage II: Lesvoorbereidingsformulier formatief toetsen	119
	Bijlage III: Lesvoorbereidingsformulier formatief toetsen met tips en aandachtspunten	120
	Bijlage IV: Lesobservatieformulier formatief toetsen	122
	Literatuur	124
	Meer lezen	130

Hoofdstuk 1

Wat is formatief toetsen?

“Formatief toetsen verwijst naar alle processen waarbij docenten en leerlingen gebruikmaken van informatie over het leren, om te leren.”

In dit hoofdstuk bespreken we de uitgangspunten van dit boek. Welke aanleidingen zijn er om met formatief toetsen aan de slag te gaan? En wat is dat dan precies? Ook lichten we toe welke winst er te behalen valt als het u lukt om formatief toetsen effectief in uw lessen toe te passen.

1.1 Waarom dit boek?

De essentie van het onderwijs is te vinden in de dagelijkse lespraktijk. Leerlingen komen naar uw lessen om te leren. Als docent organiseert en geeft u deze lessen om leerlingen in staat te stellen de leerdoelen te behalen. Maar hoe effectief leren de leerlingen in uw lessen? Om deze vraag te beantwoorden geven de cijfers voor de toetsen of de examenresultaten vaak onvoldoende houvast. Welke voorkennis hebben leerlingen bijvoorbeeld al van de leerstof? Welke hiaten zijn er nog? En in hoeverre dragen uw lessen bij aan de verbetering van de leerprestaties?

Er wordt veel onderzoek gedaan naar het zichtbaar maken van het leren en de kenmerken van een effectieve les. In de wetenschap is er overeenstemming over het belang van formatief toetsen bij het leren van leerlingen (Schildkamp et al., 2014). Zo blijkt uit diverse studies dat formatief toetsen kan leiden tot beter onderwijs en betere leerprestaties (Briggs et al., 2012; Hattie, 2009; Kingston en Nash, 2011; van der Ploeg en Van Engen, 2017; William et al., 2004). Ook kan formatief toetsen leiden tot meer motivatie en zelfregulatie bij leerlingen (Stobart, 2008; van der Ploeg en Van Engen, 2017). Deze inzichten zijn voor veel scholen en docenten een aanleiding om te zoeken naar de mogelijkheden om formatief toetsen toe te passen in hun onderwijs. Voorwaarde voor deze positieve effecten is wel dat formatief toetsen goed en systematisch wordt uitgevoerd, in combinatie met het geven van effectieve feedback. Dat vraagt veel van scholen, schoolleiders, docenten en leerlingen (Schildkamp et al., 2014). Wij hopen met dit boek een bijdrage te kunnen leveren aan het effectief toepassen van formatief toetsen in de praktijk.

Motiveren tot leren

De belangstelling voor formatief toetsen staat niet op zichzelf. Steeds meer docenten worstelen met de vraag hoe ze hun leerlingen kunnen motiveren. ‘Leerlingen leren alleen maar voor een cijfer’, is een veelgehoorde uitspraak. En dan vinden ze een zetje meestal ook nog wel genoeg. Deze ervaring is natuurlijk van alle tijden, maar de huidige zorg om de motivatie van leerlingen wordt ook door verschillende internationa-

le en nationale onderzoeken bevestigd. In vergelijking met leerlingen uit andere landen zijn Nederlandse vo-leerlingen minder ambitieus en missen ze doorzettingsvermogen (zie onder andere Inspectie van het Onderwijs, 2015; OECD, 2016). Formatief toetsen wordt aangegrepen om leerlingen te motiveren zonder dat zij een cijfer krijgen dat 'meetelt'. Je toetst nog wel, maar dan anders. Op basis van een literatuuronderzoek formuleerde de Inspectie van het Onderwijs (2019) tien kenmerken die bijdragen aan motiverend onderwijs. Vier daarvan zijn direct in verband te brengen met formatief toetsen: het onderwijs is doelgericht, de leerlingen krijgen effectieve/constructieve feedback, de leerlingen doen succeservaringen op en de leerlingen hebben regie over hun leerproces.

Meer balans in de toetspraktijk

Uit onderzoek van de Onderwijsraad (2018) blijkt dat de huidige toets- en examenpraktijk uit balans is. Zo wordt er in veel examenprogramma's onvoldoende onderscheid gemaakt tussen toetsen van het leren en toetsen om te leren. Dit laatste hoort niet in het examenprogramma thuis, maar valt binnen het domein van formatief toetsen. De Onderwijsraad adviseert "... meer ruimte te geven aan de formatieve functie van toetsing, om zo het lesgeven van de docenten en het leerproces van de leerlingen beter te ondersteunen."

Het moet anders, vindt ook de VO-raad. Daarom zijn er in 2019 negen actielijnen uitgezet met als doel de schoolexamens weer tot hun afsluitende functie terug te brengen. Nu is er sprake van een 'willekeurige verzameling schoolexamens, voortgangstoetsen en huiswerkopdrachten'.

In het mbo is eveneens sprake van oneigenlijk gebruik van de examenprogramma's. Zo blijkt uit het onderwijsverslag van de Inspectie van het Onderwijs (2015) dat ruim 25 procent van de onderzochte opleidingen onvoldoende onderscheid aanbrengt tussen begeleiden en beoordelen. Ook daar is de vraag relevant welke onderdelen in het examenprogramma nu echt iets zeggen over wat een leerling moet kennen en kunnen voor het examen en wat nodig is voor het leerproces.

Toetsen om te leren

Formatief toetsen kan u als docent helpen om te bepalen wat uw leerlingen in de lessen nodig hebben om te leren en zich te verbeteren. Ook kunt u hen ondersteunen in het vergroten van de motivatie en het eigenaarschap over het leren. De inzichten in wat werkt in de klas hebben in de context van de hierboven beschreven ontwikkelingen tot gevolg dat formatief toetsen een belangrijk speerpunt is van veel scholen. Onder docenten leven vooral vragen van praktische aard. Wat is formatief toetsen nu precies? Hoe werkt het? Wat voegt formatief toetsen toe? En vooral: hoe doe je dat in de dagelijkse lespraktijk? Ook heerst er op scholen nog de nodige begripsverwarring rondom het begrip formatief. Wat is nu de juiste term? Wat is het verschil tussen formatief toetsen, formatief evalueren, een formatief assessment, formatieve beoordeling,

formatief handelen en ontwikkelingsgericht beoordelen? Ondanks enkele kleine verschillen tussen deze begrippen wordt er vaak hetzelfde mee bedoeld. De belangrijkste overeenkomsten tussen de verschillende termen is dat het om een continu en cyclisch proces gaat, dat plaatsvindt tijdens het leren. Formatief toetsen is dus meer dan alleen de toets. Het belangrijkste kenmerk is dat het wordt toegepast om te leren.

Dit boek

We willen met dit boek aansluiten bij de gesignaleerde behoeftes. Het boek bevat een beknopt overzicht van relevante bevindingen uit onderzoek naar wat formatief toetsen effectief maakt. We besteden echter vooral aandacht aan de praktische toepassingen in de les. Aangezien formatief toetsen pas effectief wordt als het geïntegreerd is in de dagelijkse lespraktijk, zult u meerdere raakvlakken herkennen met onze andere publicaties over effectief lesgeven. Het begrippenkader in dit boek is afgestemd op de methodes zoals beschreven in *De vijf rollen van de leraar* (Slooter, 2009), *De zesde rol van de leraar. De leercoach* (Potiek en Verbaan, 2019), *Activerende en passende werkvormen. Naar meer variatie en motivatie in de les* (van der Burg, Berben en Moonen, 2017) en *Differentiëren is te leren! Omgaan met verschillen in het vo en mbo* (Berben, 2018).

1.2 Definitie: wat is formatief toetsen?

“Formatief toetsen, dat is toch gewoon goed lesgeven?”

In een praktisch boek waarin de toepassing van formatief toetsen in de les centraal staat, past geen theoretische overzichtsstudie van wat formatief toetsen is. Voor een zo effectief mogelijk gebruik van dit boek is wel een goed begrip nodig van de definitie die wij in dit boek hanteren. En daarbij helpt het om eerst goed onderscheid te maken tussen de verschillende functies van toetsen. Wij beperken ons hier tot de bespreking van twee functies.

Formatief versus summatief

De summatieve ofwel de beslissende functie van toetsen heeft betrekking op het gebruik van resultaten van toetsen of examens om beslissingen te nemen over bijvoorbeeld de bevordering van een leerling, de toelating of selectie voor een opleiding, opleidingsfase, certificering en diplomering.

De definities van formatief toetsen zijn minder eenduidig. Een belangrijke overeenkomst in de verschillende definities is dat er doelgericht gebruik wordt gemaakt van informatie over leerlingen om het leren te verbeteren. De functie van een toets is dus af te leiden van het doel van de toets. Met een summatieve toets kijkt u terug naar wat er geleerd is en met een formatieve toets kijkt u vooruit naar wat er nog te leren is.